

11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi

Bildiriler Kitabı - II

(Edebiyat - İlahiyat)

İstanbul, 2023

ilem
ilmi etüdler derneği

İLMİ ETÜDLER DERNEĞİ (İLEM)

Adres: Aziz Mahmut Hüdayi Mah., Türbe Kapısı Sok., No:13, 34672 Üsküdar, İstanbul/Türkiye
Telefon: +90 (216) 310 43 18 • Fax: +90 (216) 310 43 18 • E-Posta: bilgi@ilem.org.tr

Editörler

Talha Erdoğan
Şeyda Karabatak

Tashih

Esad Mücahit Eskimez
Betül Sezgin
Rabia Kevser Mumcuoğlu
Zeynep Düzen

Tasarım ve Uygulama

Abdullah Fuad Kılınçlı
Beyza Nur Onurcan

ISBN: 978-605-7824-28-8 (Tk) - 978-605-7824-30-1 (2.c)

Düzenleyen Kurumlar

İlmi Etüdlere Derneği | Mardin Artuklu Üniversitesi | Mardin Büyükşehir Belediyesi

Destekleyen Kurumlar

Kadim Akademi | TÜBİTAK

Onur Kurulu

Abdulkadir Macit, Doç. Dr., İlmi Etüdlere Derneği (İLEM) Yönetim Kurulu Başkanı
Mahmut Demirtaş, Mardin Büyükşehir Belediyesi Başkanı
İbrahim Özcoşar, Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörü

Düzenleme Kurulu*

Abdulkadir Macit, Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi (Başkan) | Talha Erdoğan, Ar. Gör., Sakarya Üniversitesi | Kamuran Gökdağ, Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi (Eşbaşkan) | Ahmet Koroğlu, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi | İbrahim Halil Üçer, Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Latif Karagöz, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Yunus Çolak, Ar. Gör. Dr., Kırklareli Üniversitesi | Yusuf Temizcan, İlmi Etüdlere Derneği (İLEM) | Binazir Haşımzade, İlmi Etüdlere Derneği (İLEM)

Sekreteryaya

Binazir Haşımzade, İlmi Etüdlere Derneği

*İsme göre alfabetik sırada

Mezhebî İhtilafların Hadis Usulü Eserlerine Yansıması -Mukaddimetü İbn Salâh ve Islâhu Kitabi İbn Salâh Özelinde Bir İnceleme-

Muhammed Talha Kılıç*

Öz: Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan siyasi ve itikadi gelişmeler pek çok dini mezhebin ve fırkanın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu mezhepler ve farklı siyasi görüşler fetih hareketleriyle İslam toplumunun muhtelif beldelerine ulaşmış ve en nihayetinde İslamı anlama ve anlamlandırma da canlı ve dinamik bir toplumun oluşmasına yol açmıştır. Farklı saiklerle kurulmuş olsalar da ortaya çıkan her bir mezhep varlıklarını sürdürürebilmek için müntesiplerine ihtiyaç duymaları yanında kendi literatürünü, epistemolojisini ve ontolojisini ortaya koymaya çalışmış, bazıları bunda başarılı olurken bazıları ise başarısız olmuştur. Bu hususta başarılı olanlar kurumsallaşma adına ciddi mesafeler katetebilmişlerdir. İşte bu mezheplerden öne çıkan iki tanesi Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebidir. Her biri kurumsallaşmasını tamamlamış, zengin içeriğe sahip bir usul geliştirebilmiş ve mezheplerini aktarabilme hususunda çok geniş yelpazede bir edebiyat meydana getirebilmişlerdir. Bu iki mezhep her ne kadar ehl-i sünnet çatısı altında bulunsalar da pek çok konuda metotlarına bağlı olarak ihtilaf etmiş ve ihtilaflarını telif ettikleri eserlerle muhataplarına aktarmaktan çekinmemişlerdir. Bu ihtilafların görünür olduğu eserlerin başında ise hadis usulü eserleri gelmektedir. Bu makalede en temel hadis usulü eserlerinden kabul edilen Şâfiî alim İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1245) Mukaddimetü İbnü's-Salâh isimli eseri ile onun bazı görüşlerine tenkit olarak yazılan Hanefî alim Moğultay b. Kılıç'ın (öl. 762/1361) Islâhu Kitâbi İbnü's-Salâh isimli eseri mezhebi ihtilaflar bağlamında incelenecektir. İnceleme sonucunda hadis usulünün temel konuları hakkında mezhepler arasında yaşanan ihtilafların ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Usulü, Mezhep, İhtilaf, İbnü's-Salâh, Moğultay b. Kılıç

Giriş

Hz. Peygamber zamanında sahabe arasında vuku bulan ihtilaflar bizzat Hz. Peygamber'e taşınır ve çözüme kavuşturulurdu. Çözüme kavuşturulan bu ihtilaflar sadece Müslümanlar arasında değil o dönemde Medine'de yaşayan Yahudi kabileler için de söz konusuydu. Hz.

* Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Hadis Bilim Dalı muhammedtk33@gmail.com orcid: 0000-0001-6368-1972

Peygamber'in vefatından sonra ise sahabenin genelinde Hz. Peygamber'in ihtilafları çözme usulü takip edilse de bu usul, özellikle Hz. Ali'nin hilafeti ile birlikte ayrılıkçı grupların doğmasına engel olamamıştır. Hz. Ali döneminde ortaya çıkan ilk fırkanın Hariciler olduğu bilinmektedir. Temel argümanları Hz. Osman'ın katillerinin yakalanması olan bu fırka, İslam'daki ilk aşırı ucu temsil etmesi sebebiyle önemlidir. Onların bu aşırı tavrı irca hareketini beslemiş ve bir diğer fırka olan Mürcie'yi doğurmuştur. Buradan hareketle İslam tarihi içerisinde fırkaların ortaya çıkma sebepleri arasında işbu etki-tepki durumu gösterilebilir. Bu aşırı grupların varlığı Hz. Peygamber'in ve sahabenin yolunu takip edecek mezheplerin doğmasını da hızlandırmıştır. Neticede itikadi alanda Maturidilik ve Eş'arilik, ibadet alanında ise; Hanefilik, Şâfiîlik, Hanbelilik ve Mâlikilik doğmuştur. Bütün bu mezhepler kendilerini tek bir çatı altında birleştirerek ehl-i sünnet adını kendilerine yakıştırmışlardır. Temel kaynakları Kur'an ve Sünnet olan bu mezhepler buldukları coğrafya, muhatap oldukları insan kitlesi, düşünce yapıları gibi farklı sebeplerle bu iki temel kaynaktan farklı hükümler çıkarabilmişlerdir. Bu durum kimileri tarafından bir tefrika olarak algılansa da aslında İslam'ın hüküm zenginliğinin ve uygulanabilme kolaylığının bir göstergesi olarak görülmelidir. Söz konusu bu farklılıklar, kullanılan dile ve literatüre de yansımış, her mezhep kendi dilini ve literatürünü oluşturarak İslam dinini yaşamaya gayret göstermiştir. Bu ihtilaflar hadis musannefatına da yansımıştır. Bu çalışmada biz, bu yansımanın yoğun olarak hissedildiği iki metni ele alıp incelemeye çalışacağız. Söz konusu bu metinlerden ilki, hadis usulünün temel yapıtlarından kabul edilen ve bir Şâfiî alimi olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûri'ye (öl. 643/1245) ait *Mukaddimetu İbn Salâh* isimli eserdir. İkinci metin ise İbn Salâh'ın bu eserindeki bazı görüşlerini tenkit mahiyetinde kaleme alınan Hanefî hadis alimlerinden Moğultay b. Kılıç'a (öl. 762/1361) ait olan *İslâhu Kitabi İbn Salâh* isimli eserdir.

Mukaddimetu İbn Salâh'ın Telif Sebepleri ve Yöntemi

Mukaddimetu İbn Salâh'ın giriş kısmında eserin telif süreci ile ilgili Hafız İrakî'den (öl. 826/14213) nakilde bulunulmuş ve onun şöyle dediği aktarılmıştır:

Bu nüshanın tamamlandığı ikinci nüshayı gördüm ki onun bir benzeri yoktur. Eserin musannifi onu, iki Cuma namazı arasında 634 senesinin Muharrem ayının sonunda imlâ ettirmiştir. Kitabın giriş kısmındaki hamdele faslı hariç kitabın geri kalanını 634 senesinin Safer ayının ikisinde bir Pazar günü imlâ ettirmiş ve Eşrefiyye Dâru'l-Hadisî'nde bir araya getirmiştir. Cenabı Hak ona ve anne-babasına mağfirette bulunsun...¹

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere İbn Salâh eserini, vefatından dokuz sene önce takriben 57 yaşlarındayken tamamlamıştır. Onun, eserini imla ettirmek suretiyle talebelerine yazdır-

1 Ebû Amr Osman b. Abdurrahman İbn Salâh eş-Şehrezûri, *Ulûmu'l-Hadis*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986): 17.

diği görülmektedir. Bundan dolayı eserin tertibinin istenilen ölçüde mükemmel olmadığı ifade edilmektedir.² Aynı zamanda eserin Eşrefiyye Dâru'l-Hadisinde İbn Salâh'ın verdiği derslerin notlarından oluştuğu görülmektedir. Bu itibarla eserin bir nevi talebenin ihtiyacını karşılamak amacıyla telif edildiği söylenebilir. Zaten eserin öne çıkan isminin *Mukaddime* olması da hadis talebeleri için bir giriş mahiyetinde olduğunun işaretidir.³ Eserin tamamlandığı Eşrefiyye Dâru'l-Hadis'i ise Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in yaptırdığı ve 630 yılında İbn Salâh'ı idareci olarak atadığı bir kurum olma özelliği taşımaktadır. Özel olarak hadis ilimlerinin okutulduğu bu kurum, İslam dünyasındaki ilk dâru'l-hadislerden sayılmaktadır. İbn Salâh'ın vefatına kadar burada hadis dersleri verdiği bilinmektedir.⁴

Mukaddime'nin giriş kısmında eserin özellikleri ile alakalı İbn Salâh'ın aktardığı şu bilgiler zikredilmelidir:

Hadis ilminin problemlerini araştıran bir kimse bunlara cevap verebilecek birini zor bulur. Bu ilmi öğrenmek isteyen de onu öğretebilecek ârif biriyle zor karşılaşır. Cenab-ı Hak –ki hamdin tamamı O'na aittir- Ma'rifetu Envâ'i İlmi'l-Hadis kitabını yazmayı bana lütfetti. Bu kitap; hadis ilminin sırlarını ifşa etmekte, onun çetin problemlerini çözmekte, konumunu belirlemekte, kaidelerini kaydetmekte, ana hatlarına ışık tutmakta, hükümlerini açıklamakta, kısımlarını tafsilatlandırmakta, usulünü izah etmekte, alt dallarını açıklamakta, bütün alt ilimlerini ve faydalarını bir araya getirmekte, istisnai ve arada kalmış kısımlarını yakalamaktadır.⁵

İbn Salâh'ın bu ifadeleri onun kitabından beklentisinin ne denli fazla olduğunu ve alana ne denli fayda saylayacağını ümit ettiğini göstermesi sebebiyle dikkat çekicidir. Bu ifadeler aynı zamanda *Mukaddime*'nin işlevini ve okuyucuya neler vadettiğini belirtmesi sebebiyle de önemlidir.

İbn Salâh'ın bu eserinin İslam dünyasında geniş bir yer edinmesinin pek çok önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki olarak onun, kendinden önceki hadis eserlerinde yer alan bilgileri sistematik bir hale getirdiği gösterilebilir. Bu itibarla o, eserini 65 bölüme ayırmış ve kendisinden önceki usul eserlerinde olduğu gibi birbiriyle bağlantısı olmayan konuları birlikte zikretmemiş, konu bütünlüğüne önem vermiştir. Söz gelimi eserine ilk olarak sahih hadisten başlamış, onun tanımını ve kısımlarını belirttikten sonra ise hasen hadise geçmiştir.⁶ Aynı zamanda o, bu eserinde kendisinden önceki eserlerde var olan senetli bilgi verme

2 İbnü's-Salâh Eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadis Metin ve Tercüme*, çev. İbrahim Kutluay (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021):18.

3 Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, (2007):62.

4 Mehmet Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnü's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", 57.

5 İbn Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, 17.

6 Muzaffer Tunç, "İbnü's-Salah eş-Şehrezûrî'nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlimindeki Yeri", *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyiğit ve Aitmat Kariev, (Kastamonu: 2021): 262.

yöntemini bırakarak hadis ilim tarihinde yeni bir dönemin başlamasına da sebep olmuştur.⁷ Bu itibarla onun belirlediği bu yeni yöntem kendisinden sonra gelen muhaddisler tarafından çok beğenilmiş ve bundan sonraki çalışmalar için bir kılavuz görevi üstlenmiştir.

Mukaddime'nin bu denli önemli olması ve kendisinden sonraki çalışmalara rehberlik etmesi onun üzerine pek çok çalışmanın yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Çok sayıda önemli alim, İbn Salâh'ın bu muhalled eseri üzerine; şerh, ihtisar, nazım ve nüket türü eserler kaleme almışlardır. Bunlardan öne çıkanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İmam Nevevî'nin (öl. 676/1277) *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Sünen-i Hayri'l-Hakâik*⁸
2. İmam Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-Teyşîr fî Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'l-Nezirî*
3. İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*⁹
4. İrâkî'nin (öl. 826/14213) *Nazmu'd-Dürer fî İlmi'l-Eser'i* ile *Elfiyye'si*
5. İbn Hacer'in (öl. 852/1449) *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh'ı* ve *Nüzhetü'n-Nazar li Tavzihi Nuhbetü'l-Fikeri*¹⁰
6. İbn Cemâ'nın (öl. 819/1416) *Şerhu ulumi'l-hadîs li İbni's-Salâh*¹¹

İyi bir Şâfiî fakihî olan ve fûruda İmam Şâfiî'yi (öl. 204/820) taklit eden İbn Salâh'ın¹² *Mukaddimesi* üzerine yazılan önemli nüket türü eserlerden biri de çalışmamızın merkezini oluşturmuş Moğultay b. Kılıç'a ait *İslâhu Kitabi İbn Salâh* isimli eserdir. Bir hanefî olan İbn Kılıç'ın bu eseri, hem İbn Salâh'a yöneltilen mezhebi ve usulü itirazların gözlemlenebilmesi hem de *Mukaddime*'nin değerini ortaya koyması hasebiyle oldukça önemlidir.

7 Ali Arslan, "Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5, (2017): 2463; Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulümü'l-Hadis", 63.

8 Eser *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik Nevevî'nin Hadis Usûlü* ismiyle ve Muhammed Enes Topgöl- Ömer Faruk Maden çevirisiyle Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca bkz: en-Nevevî, *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik Nevevî'nin Hadis Usûlü*. Çev. Muhammed Enes Topgöl, Ömer Faruk Maden (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2021)

9 Eserin Harun Çetin tarafından yapılmış bir çevirisi bulunmakta olup Fecri Sadık yayınları tarafından basılmıştır. Ayrıca bkz: İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadis*. Çev. Harun Çetin, (Fecri Sadık, 2019)

10 Eserin Cündullah Avcı tarafından yapılmış bir çevirisi bulunmakta olup Beka Yayınları tarafından basılmıştır. Ayrıca bkz: el-Askalâni, *Hadis Usûlü*. Çev. Cündullah Avcı, (İstanbul: Beka Yayınları, 2019)

11 Arslan, "Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar", 2464-70.; Tunç, "İbnu's-Salah eş-Şehrezûri'nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlimindeki Yeri", 261.

12 Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulümü'l-Hadis", 61.

Islâhu Kitâbi İbn Salâh'ın Telif Sebepleri ve Yöntemi

Moğultay b. Kılıç, eserini telif etme sebebini şöyle aktarmaktadır:

Bir grup bana sürekli olarak Allâme, yaşadığı asırda tek olan, fakih ve Şâfiî Takiyyüddin İbn Salâh'ın (Allah kendisine rahmet eylesin) kitabına yöneltilen tenkitler ve kendisinin ihmal ettiği bazı önemli hususlar hakkında sorular soruyorlardı. Bende bunları kitabı okuma esnasında onlara aktarıyordum. Benden bu açıklamalarımı ders esnasında bakabilmek sonrasında ise müracaat edebilmek için bir araya getirmemi istediler. Onların bu isteğini Sahih-i Buhârî'ye yazdığım 'et-Telviḥ' isimli şerh sebebiyle bir süre erteledim. Cenâb-ı hak bu eseri bitirmeyi bana kolaylaştırdığında bu isteklerini tekrar gündeme getirdiler. Ben de söz konusu bu bilgileri ihtisar ederek icazlı bir şekilde bir araya getirdim ve bu esere "Islâhu Kitâbi İbn Salâh" ismini verdim.¹³

Bu açıklamalardan da anlaşıldığına göre Moğultay b. Kılıç, eserini bir talep üzerine telif etmiştir. Bu talebin ise İbn Salâh'ın *Mukaddimesini* okurken talebeleri ve ders arkadaşları tarafından iletilmiş olması oldukça önemlidir. Dolayısıyla söz konusu notların ve tenkitlerin eseri çok iyi bilen ve bunu talebelerine okutan biri tarafından yapıldığı gözden kaçmamalıdır.

Eserin tamamı incelendiğinde telif usulünün izleri görülmektedir. Buna göre Moğultay b. Kılıç baştan başlamak suretiyle İbn Salâh'ın bazı görüşlerine itiraz etmiştir. Söz konusu itirazlarını ise genelde mensubu olduğu Hanefî mezhebinin alimlerinden alıntılarda bulunmak suretiyle destekleme yoluna gitmiştir. O, sadece kuru kuruya itiraz etmemiş, bazı meselelerde İbn Salâh'ı destekleyici veya eksik bıraktığını düşündüğü meseleleri tamamlayıcı notlarda düşmüştür. Söz konusu bu itiraz ve notların tamamı 204 başlık altında işlenmiştir. Buna göre Moğultay b. Kılıç ilk olarak İbn Salâh'ın sözlerini aktarır. Ardından bu sözlere getirdiği itiraz veya notları paylaşır. Bunu yaparken ilmi üslubundan taviz vermeyen Moğultay b. Kılıç, İbn Salâh'tan bahsederken yer yer "eş-Şeyh" ifadesini kullanır ve ismini andığında rahmet dilemeyi ihmal etmez. Ancak genellikle onun sözlerini aktarırken "kâle", "zekera", "kâle İbn Salâh" ifadesini kullandığı görülmektedir.¹⁴ Biz buradan itibaren 204 başlık altında işlenen itirazlardan mezhebi kaynaklı olduğunu tespit ettiğimiz 10 ihtilafı paylaşmaya gayret göstereceğiz.

En Değerli İsnad (Esahhu'l-Esânîd) Meselesi

Mezhebi ihtilaf ilk olarak en değerli isnadın (esahhu'l-esânîd) tespiti meselesinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre Moğultay b. Kılıç usulü olduğu üzere ilk olarak İbn Salâh'ın konu ile ilgili sözlerini paylaşmaktadır. Burada İbn Salâh, İmam Ebû Mansûr'a (öl. 620/1223) atıfta bulunarak şunları söylemektedir:

13 Alâuddin Moğultay İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, thk. Muhyiddin b. Cemal el-Bekkârî (Kahire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2007): 20-21.

14 Ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 2011).

En değerli isnad, Şâfiî-Mâlik isnadıdır. O, ashâbu'l-hadis'in Mâlik'ten rivayet edenler arasında Şâfiî'den daha değerlisi yoktur, hususundaki icmalarını delil olarak almıştır.¹⁵

Moğultay b. Kılıç buradan itibaren İbn Salâh'ın sözlerinin tamamlandığını söyleyerek konu ile ilgili kendi görüşlerini aktarmaya başlamıştır:

Muhaddislerin sözlerine baktığımızda Ka'nebî ve İbn Vehb'in Mâlik'in hocalarına değil de öğrencilerine nispetle en doğru râvileri olduğu görülmektedir. İtibara göre baktığımızda ise İbn Salâh'ın hakkı teslim edilmelidir. Ancak bu hususta o Dârekutnî'nin de zikrettiği Ebû Hanîfe'nin Mâlik'ten olan rivayetini çiğnemektedir (önem vermemektedir).¹⁶

Burada da görüldüğü üzere en değerli isnad meselesi hadis tarihinde çokça tartışılmıştır. Hatta bazı alimler bu meselenin takyid edilmesi gerektiğini ancak o vakit ihtilafın ortadan kalkacağını ifade etmişlerdir. Nagihan Yanar'a göre ise bu mesele bir takım şahıslarla sınırlandırılrsa dahi ihtilaf ortadan kalkmayacaktır.¹⁷ Mezheplerde bunu gündemlerine alarak en değerli isnadın kendi mezhep imamlarının da içinde bulunduğu isnad olduğunu ifade etmeye çalışmışlardır. Bu durum incelemesini yaptığımız bu eserlere de yansımıştır. Hakikaten de İbn Salâh'ın ilgili meseleyi gündeme getirdiği bölümde pek çok isnadın değerli olduğunu ifade etmesine rağmen içerisinde İmam Ebû Hanîfe'nin (öl. 150/767) yer aldığı isnatlara yer vermemesi dikkat çekicidir.¹⁸ Moğultay b. Kılıç'ın bu itirazı hem İbn Salâh'ı doğrulama hem de kendince eksikliğini ifade etme itibarıyla oldukça önemlidir. Onun burada İmam Ebû Hanîfe'nin rivayetini gösterdiği saygı kendini belli etmektedir. Bu da her iki mezhep mensubunun mezhebi görüşlerinin eserlerine yansımaları itibarıyla önemlidir.

İlk Tasnif Edilen Sahih Kitabın Hangisi Olduğu Meselesi

Moğultay b. Kılıç'ın mezhebi bağlamda İbn Salâh'a getirdiği ikinci tenkidin ilk tasnif edilen sahih kitabın hangisi olduğu meselesinde görülmektedir. Ancak Moğultay b. Kılıç burada körü körüne mezhepçilik yapmamış, objektif davranarak meseleyi izah etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda ilk olarak itiraz ettiği İbn Salâh'a ait sözleri paylaşmıştır. Buna göre İbn Salâh şöyle demektedir:

İlk sahih eseri tasnif eden Buhârî'dir. Onu Müslim takip etmiştir.¹⁹

15 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 71.

16 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 71.

17 Nagihan Yanar, *İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis İle İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 2013), 30-31.

18 İbn Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadis*, 15-16.

19 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 76.

Moğultay b. Kılıç bu sözlere getirdiği itirazına şöyle başlamaktadır:

Bu yorum iyi değildir çünkü muhaddislerin hilafı olmaksızın ondan önce sahihi tasnif eden İmam Mâlik'tir. Daha sonra onu Buhârî'nin hocası Ahmed b. Hanbel takip etmiştir. Her ikisinden sonra da Dârimî gelmektedir. Birisinin bu sözümüze itiraz ederek şöyle demesi doğru değildir: "Belki o, içerisinde sadece sahih hadislerin olduğu eserleri kastetmiştir. Çünkü Mâlik'in eserinde maktû' ve munkatî' türü hadisler de vardır." Ancak şu bilinmelidir ki bu tür hadisler Buhârî'nin kitabında da mevcuttur.²⁰

Görüldüğü üzere Moğultay b. Kılıç, İbn Salâh'ın sözlerine objektif bir şekilde itirazda bulunmaktadır. Bunu yaparken mezhebi taassuptan uzak ama İbn Salâh'ın mezhebi eğilimini de engelleyici bir usul belirlemektedir. Onun burada hem itirazını ifade etmesi hem de kendi itirazına yapılabilecek itiraza cevap vermeye çalışması oldukça önemli görülmelidir. Nitekim Moğultay b. Kılıç'ın yukarıdaki itirazlarına İrâkî (öl. 806/1404) cephesinden karşılık verilmiş ve bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

Ancak İrâkî, İmam Mâlik'in eserini sadece sahih hadislerle has kılmadığı ve mürsel, munkatî ve belağ türü hadislerle de eserinde yer verdiği için, içerisinde sadece sahih hadislerin yer aldığı Buhârî'nin eserinin Muvatta'ya karşı evleviyet kazandığını dile getirerek söz konusu itirazlara cevap vermektedir.²¹

Telakkî Bi'l-Kabûl Meselesi

Ümmetin tamamının üzerinde icma ederek kabul ettikleri şey manasına gelen *telakkî bi'l-kabûl*²² ifadesini Moğultay b. Kılıç burada tartışmaya açmaktadır. Adeti olduğu üzere ilk önce İbn Salâh'ın ifadelerine yer vermektedir. İbn Salâh'ın bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

Ehl-i Hadis "sahihun müttefekun aleyh" dediklerinde bununla Buhârî ve Müslim'in üzerinde ittifak ettikleri hadisleri kastederler. Çünkü ümmetin bir hadisteki ittifakı ancak Buhârî ve Müslim'in o hadisteki ittifakının (telakkî bi'l-kabûl) sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bölümün tamamının sıhhati kesindir. Bunu inkar edip bu hadislerin ancak zan ifade ettiğini söyleyenlerin aksine bunlarda yakînî-nazarî ilim hasıl olur. Ümmetin bu türden hadisleri kabul etmesi zannî olarak amel etmeyi gerektirdiği içindir. Zanda ise hata olabilir.²³

20 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 76.

21 Yanar, *İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis ile İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)*, 55.

22 Ayrıca Bkz: Kadir Gürler, "Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî Bi'l-Kabûl", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/22 (2012): 5-6.

23 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 92.

Moğultay b. Kılıç'ın İbn Salâh'tan alıntılıdığı sözler burada son bulmaktadır. Onun bu sözleri hakkında Moğultay b. Kılıç'ın değerlendirmeleri ise şu şekildedir:

İbn Abdisselâm, İbn Salâh'ın bu sözlerini yadırgamış ve şöyle demiştir: "Mu'tezile, ümmet bir hadisle amel ettiğinde bu durumun hadisin kesin olarak sıhhatini gerektirdiğini düşünüyorlar. Bu çok kötü bir düşüncedir. Aynı şekilde eğer ümmetten kastettikleri ümmetin tamamı ise bu fesadı apaçık bir durumdur. Eğer kastettikleri kitâbeyn'in (Buhârî ve Müslim'in sahihleri) telifinden sonra bu kanaate varanlar ise onlar ümmetin tamamı değil bir kısmıdır. Özellikle zahirilerin görüşüne göre onlar bununla sadece sahâbenin icmânını kastederler. Şia'da böyledir. Bizse ulemânın yaygın görüşüne muhalif olanlara itibar etmeyiz".²⁴

Moğultay b. Kılıç'ın İbn Abdisselam diyerek aktardığı kişi muhtemelen meşhur Şafiî fakihî İzzeddin b. Abdisselam'dır (öl. 660/1262). İbn Abdisselam'ın bu sözleri ise "Ümmetin ittifa-kından kastedilen şey nedir?" sorusu üzerine yoğunlaşmaktadır. Eğer İbn Salâh'ın sözlerinden anlaşılan bütün bir ümmetse bu görüşe Mu'tezile'nin de sahip olduğunu söyleyerek onu eleştirmektedir. Ancak burada İbn Abdisselam'ın sonuç olarak nereye vardığı da anlaşıl-mamaktadır.

Moğultay b. Kılıç yukarıda yaptığı alıntıdan sonra sözlerine şöyle devam etmektedir:

Eğer kastedilen Buhârî ve Müslim'deki hadislerin tamamının insanların geneli tarafından telakkî bi'l-kabûl olarak nitelendirildiği ise bu isabetli değildir. Çünkü hadis hafızlarından bir grup her ikisinin hadislerinin bir kısmı hakkında çeşitli görüşler aktarmışlardır. Aynı şekilde her ikisinde de telif edilmesi mümkün olmayan birbirine müteâriz hadisler vardır. Dolayısıyla bu konudaki kesinlik tearuz durumunda mümkün değildir.²⁵

Görüldüğü üzere Moğultay b. Kılıç, İbn Salâh'ın sözlerine ilk olarak her iki kitaptaki hadislerin tamamının sahih olmadığı üzerinden itirazda bulunmaktadır. Böyle bir durumda ise onların kesin olarak ittifak edilen kitaplar olduğunu söylemek mümkün değil demektedir. Buradan itibaren telakkî bi'l-kabûl meselesini tartışarak şunları aktarmaktadır:

Telakkî bi'l-kabûl hüccet değildir. İnsanlar, ümmet bir hadisle amel ettiğinde ve onunla amel etme üzerine icma ettiğinde bunun kat'îlik mi yoksa zannîlik mi ifade edeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i sünnet ise tevatür derecesine ulaşmadığı müddetçe zannîlik ifade edeceği görüşündedir. Ebu'l-Fazl b. Tâhir el-Makdisî ise *Sifatu't-Tasavvuf* isimli eserinde *Sahihayn*'ı kastederek şöyle demiştir: "Müslümanlar *Sahihayn*'daki hadisler üzerine icma etmişlerdir. Ya da Buhârî ve Müslim'in şartları üzerine icma etmişlerdir." Bunun ne demek olduğunu bilmiyorum.²⁶

24 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 92.

25 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 92.

26 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 92-93.

Moğultay b. Kılıç bu ifadeleriyle eğer her iki kitaptaki hadisler üzerine ittifak edilse dahi bu ittifakın kat'ilik değil zannilik ifade edeceği görüşünü paylaşmaktadır. Makdisî'den (öl. 507/1113) aktardığı cümleler de oldukça önemlidir. Buna göre söz konusu ittifak her iki kitaptaki hadisler üzerinde değil Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) sıhhat şartları üzerinde gerçekleşmektedir. Bizce de bu görüş bütün meseleyi telif edecek türdendir. Çünkü *Sahihayn*'da geçen hadisler içerisinde zayıf, munkatı ve maktu' olanlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla bunlar üzerine ümmetin ittifak etmesi olası görünmemektedir. Ancak her iki müellifin sıhhat şartları meselesi ümmetin icma'ının daha kolay gerçekleşebileceği bir mesele olarak durmaktadır. Özetle bu meselede Moğultay b. Kılıç'ın birçok mezhebin görüşlerini farklı mezheplere mensup olan alimlerden nakillerle tartışmaya açması onun meselelere geniş perspektiften bakmaya çalıştığını göstermektedir.

Sahâbe Kavlinin Kaynaklık Değeri Meselesi

Moğultay b. Kılıç bu kısımda sahâbe kavlinin merfû' mu yoksa mevkûf mu değerlendirileceği meselesini gündeme taşımaktadır. Onun bu meseleyi gündeme getirmesi İbn Salâh'ın şu sözleri sebebiyledir:

Sahabenin "şu sünnettendir" sözü de böyledir. En doğrusu bunun müsned olduğudur. Nitekim Hz. Enes b. Mâlik'in şu sözü böyledir: "Bilal'e ezanı çift kameti tek okuması emredildi".²⁷

Görüldüğü üzere burada İbn Salâh, sahabe sözünün müsned yani merfû' olarak isimlendirilebileceğini belirtmektedir. Moğultay b. Kılıç'ın onun bu sözleri hakkında yaptığı açıklama şu şekildedir:

Sohbeti belli olan bir sahâbî: Falana emredildi, dediğinde ona emreden kişinin Allah Resûlü mü yoksa başkası mı olduğuna bakılır. Eğer başkası emretmişse o vakit bunu ispat etmesi gerekir. Eğer ona başkası emretmemişse o zaman emreden kişinin Allah Resûlü olduğu açıkça bellidir. Hz. Bilal'e verilen emre baktığımızda ise tarih kaynaklarında ona ezan hakkında emir verenin Hz. Peygamber'den başkası olmadığını görürüz ve Hz. Peygamber'in ona emrettiğine kesin kanaat getiririz. Bazı Hanefiler buna muhalefet etse de zikrettiğimiz şeyin açıkça ortada olması sebebiyle onların muhalefetine itibar etmeyiz. Biz de bu hadisi sahih olmayan bir tarikile: "Resûlullah Bilal'e emretti" şeklinde nakletmiştik.²⁸

Moğultay b. Kılıç'ın bu açıklamaları İbn Salâh'ın ifadelerini pekiştirici türdendir. Çünkü emri verenin Hz. Peygamber olduğu kesinleştiğinde sahabe sözünün merfû' olarak değerlendirilmesi kaçınılmaz olur. Moğultay b. Kılıç da buradan hareket ederek bu türden sözlerin

27 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 115.

28 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 115.

merfû' olarak değerlendirilmesi gerektiğinin temellerini atmıştır. Burada onun İbn Salâh'ı desteklediği ancak:

Bazı Hanefiler buna muhalefet etse de zikrettiğimiz şeyin açıkça ortada olması sebebiyle onların muhalefetine itibar etmeyiz.²⁹

Diyerek mensubu olduğu mezhebin bazı alimlerini eleştirdiği görülmektedir. Bu da onun mezhep tarafgirliği yapmadığını, olaylara hakkaniyet çerçevesinde yaklaştığının bir göstergesidir. Söz konusu bu Hanefî alimlerin kim olduğu ifade edilmese de sahabe kavlinin hüccet değeri hakkındaki önemli çalışmalara müracaat edilebilir.³⁰

Konu başka bir başlık altında devam ettirilmiştir. Burada İbn Salâh:

Sahabe'nin Hz. Peygamber'e izafeti kapsamayan tefsir rivayetlerine gelince bunlar mevkûf hadislerden sayılır.³¹ demektedir.

Onun bu sözlerine Moğultay b. Kılıç itiraz etmiş ve şunları söylemiştir:

Bilinen bir sahâbî, cennet-cehennem, dünya ya da ahiret işlerine dair gizli bir durumun tefsirini zikrettiğinde Ebu Ca'fer et-Taberî, Tahâvî ve diğerleri şöyle demişlerdir: Bu, kıyasla bilinebilecek bir durum değildir diyerek onun merfû' olduğunu kastetmişlerdir. Açık olan budur.³²

Bu sözlerle Moğultay b. Kılıç, İbn Salâh'ın söz konusu rivayetlerin mevkûf olarak nitelendirileceği şeklindeki açıklamalarına Taberî (öl. 310/923) ve bir Hanefî alimi olan Tahâvî'den (öl. 321/933) alıntılar yapmak suretiyle itiraz etmiştir. O, bu tür rivayetlerin merfû' olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir.

İbn Şihâb ez-Zührî'nin Mürsel Rivayetlerinin Değeri Meselesi

İbn Salâh'ın Moğultay b. Kılıç'ın konuyla ilgili itirazlarına sebebiyet veren sözleri şunlardır:

Zührî, Ebî Hâzım, Yahya b. Saîd ve onlar gibi tabiînin küçüklerinin Allah Resûlü şöyle buyurdu, şeklindeki sözleri hakkında İbn Abdilber, bunların sahâbeden bir ya da birkaç kişiyle karşılaşmış olmaları sebebiyle bazı âlimler tarafından mürsel değil münkatî' olarak isimlendirildiğini aktarmıştır.³³

29 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 115.

30 Recep Çetintaş, "Hanefî Mezhebinde Sahâbe Kavlinin Hüccet Değeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/32 (2017): 607-641.

31 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 115.

32 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 115.

33 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 116.

Görüldüğü üzere burada Zühri'nin (öl. 124/742) Hz. Peygamber'den aktardığı rivayetler mürsel olarak değil münkatî' olarak değerlendirilmektedir. Burada İbn Salâh'ın kendi mezhep imamı olan İmam Şâfiî'nin (öl. 204/820) görüşlerine uygun açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Çünkü İmam Şâfiî'nin de bu görüşte olduğu, Zühri'nin içinde bulunduğu birkaç kişinin mürsellerini kabul etmediği kaynaklarımızda geçmektedir. Hanefiler ise bunu kabul etmemektedir.³⁴ Moğultay b. Kılıç da İbn Salâh'ın bu açıklamalarının doğru olmadığını, Zühri'nin pek çok sahabeden hadis rivayet ettiğini belirterek söz konusu sahabelerin bir listesini paylaşmaktadır.³⁵ Onun bu tavrı da mensubu olduğu Hanefî mezhebini destekler niteliktedir.

Mürsel Hadis Meselesi

Moğultay b. Kılıç'ın bir başka itirazı da mürsel hadis meselesinde ortaya çıkmaktadır. O, bu başlık altında İbn Salâh'ın mürsel hadislerle ilgili açıklamalarını Şâfiî mezhebine mensup alimlerden alıntılarda bulunarak eleştirmektedir. Buna göre İbn Salâh mürsel hadis ile ilgili şunları söylemektedir:

Şunu bil ki mürsel hadisin hükmü, kaynağı sahih olmadıkça ve bir başka vecihle desteklenmedikçe zayıf hadis hükmündedir. Bu sebepten dolayı Şâfiî İbn Müseyyeb'in mürsellerini başka tariklerden desteklenmesi sebebiyle delil olarak kabul etmiştir.³⁶

İbn Salâh'ın sözleri burada son bulmaktadır. Buradan itibaren Moğultay b. Kılıç, Şâfiî mezhebinin en önemli isimlerinden biri olan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'den (öl. 478/1085) alıntılarda bulunmaktadır. Buna göre Cüveynî, *Şerhu'l-Varakât* isimli eserinde şöyle demektedir:

Bu istisnanın bir anlamı yoktur. Çünkü delil getirme müsned hadislerle söz konusu olur. Bunun sıhhatinde bir şüphe yoktur. İbn Salâh Şâfiî'nin İbn Müseyyeb'in mürsellerini nasıl delil olarak kabul ettiğini söylememiştir. Şâfiî onun mürsellerini nasıl istisna ettiğini kendisine sorulan şu soru üzerine açıklamaktadır: "Başkalarından kabul etmediğiniz halde Said'in münkatî' rivayetlerini nasıl kabul ediyorsunuz? Bunun üzerine Şâfiî şöyle demiştir: Biz sadece 'Said'in münkatî' rivayetlerini korumuyoruz ancak sağlamlığını gösteren bir delil bulduğumuzda ve tanınmış sika bir râvi haricinde onu tanıyan birisinin rivayette bir etkisi yoksa bu özellikleri taşıyan kişilerin de münkatî' rivayetlerini kabul ediyoruz."³⁷

Buradan da anlaşıldığı üzere mürsel rivayetlerdeki söz konusu istisna sadece Said b. Müseyyeb'e (öl. 94/713) ait bir istisna değildir. Gerekli şartlar sağlandığında bu istisnanın başkaları için de söz konusu olabileceği ifade edilmiştir. Moğultay b. Kılıç'ın İbn Salâh'a kendi mezhe-

34 Salahattin Polat, "MÜRSEL", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006): 32/52-54.

35 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 116-118.

36 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 120.

37 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 120.

bine mensup isimler üzerinden itirazda bulunması İbn Salâh'ın bu noktada Şâfiî mezhebinin görüşüne yabancı olduğunu göstermektedir.

Mürsel hadis ile ilgili Moğultay b. Kılıç'ın itirazına sebep olan bir diğer husus da İbn Salâh'ın şu sözleridir:

Mürsel hadisle delil getirmenin sâkıt olduğunu ve hükmünün de zayıf hadis hükmünde olduğunu daha önce zikretmiştik. Bu, hadis alimleri ve eleştirmenlerinin genelini görüşüdür.³⁸

Görüldüğü üzere İbn Salâh burada mensubu olduğu mezhebin görüşünü sürdürmektedir. Bu ifadelere Moğultay b. Kılıç'ın eleştirisi ise şu şekildedir:

Taberî, tâbiîn neslinin mürsel hadisi kabul etmede icma ettiklerini, onlardan bunu inkar eden bir haberin gelmediğini, onlardan sonra da hicrî ikinci yüzyıla kadar hiçbir imamdan bunun aksine söz söyleyen kimsenin bulunmadığını ifade ettiklerini aktarmıştır.³⁹

Dolayısıyla İbn Salâh'ın yukarıdaki genellemeci ifadelerinin hatalı olduğu İbn Kılıç tarafından ifade edilmektedir. Moğultay b. Kılıç bu noktada bir de İbn Abdilber'den (öl. 463/1071) atıfta bulunmaktadır. Buna göre o, *Câmi'u Beyânî'l-İlm* isimli eserinde şunları söylemektedir:

Şâfiî mürsel hadisi kabul etmeyi reddeden ilk kişidir.⁴⁰

Buradan hareketle İbn Salâh'ın ifade ettiği gibi bir icma, mürsel hadisi kabul etmemede değil tam aksine kabul etmede gerçekleşmiştir. İbn Salâh'ın ise bu hususta mezhep imamına uyduğu görülmektedir.

Ravilerin Mürüvveti Meselesi

Rivayeti kabul edilecek ravilerin hangi şartları taşıması gerektiği meselesi hadis usulünün önemli bir meselesidir. Bu başlık altında Moğultay b. Kılıç, İbn Salâh'ın bu konu hakkındaki değerlendirmelerine itirazlarda bulunmaktadır. Buna göre İbn Salâh'ın açıklamaları şu şekildedir:

Hadis ve fıkıh imamlarının pek çoğu rivayeti delil olarak kullanılabilecek râvinin; rivayetinde âdil ve zâbit olması gerektiği, özellikle müslüman, bâliğ, akıllı, fisk ve mürüvveti zedeleyici sebeplerden sâlim olması gerektiği, gaflet sahibi değil müteyakkız olması, hıfzından rivayet ettiğinde hafızasının sağlam, kitabından rivayet ettiğinde ise zâbit olması gerektiği hususunda icma etmişlerdir.⁴¹

38 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 120.

39 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 120.

40 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 120.

41 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 148.

Görüldüğü üzere İbn Salâh pek çok şart sıralamış ve şartlar arasında mürüvvete de yer vermiştir. Moğultay b. Kılıç'ın itiraz ettiği husus tam da burasıdır. Buradan hareketle o şunları söylemektedir:

Hatîb el-Bağdâdî ve diğerleri mürüvvetin Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'den başka hiç kimse tarafından şart koşulmadığını ifade etmiştir.⁴²

Buradan da anlaşılıyor ki İbn Salâh'ın üzerinde icma olduğunu söylediği mesele aslında sadece İmam Şâfiî'nin kabul ettiği bir meseledir. Diğer meselelerde olduğu gibi bu meselede de İbn Salâh'ın mezhep imamının görüşünü bir ilke olarak vazettiği görülmektedir.

Cerh Ve Ta'dil Meselesi

İbn Salâh ravilerin cerh ve ta'dil edilmesinde muaddil (ta'dil eden) ve mücerrih (cerh eden) kişilerin sayısının önemli olup olmadığı ile ilgili şunları söylemektedir:

Eğer onların sayısı bir haberin kabulünde şart koşulmuyorsa şehadetin aksine râvinin cerh ve ta'dil edilmesinde de şart koşulmaz.⁴³

Dolayısıyla İbn Salâh bir kişinin adil olarak kabul edilebilmesi için onu adil görececek kişilerin sayısının önemli olmadığı kanaatindedir. Onun bu sözlerine Moğultay b. Kılıç'ın itirazı ise şu şekildedir:

Ebû Hanîfe muaddil'in (ta'dil eden) ve mücerrih'in (cerh eden) sözünü şahitlikle bir kabul etmiştir. Zâhidî (öl. 658/1260) ise bu konuda Ebû Yusuf'un da aynı şeyi söylediğini aktarmıştır.⁴⁴

Moğultay b. Kılıç'ın burada mezhep imamının ismini zikrederek onun görüşlerine yer vermesi oldukça önemlidir. Bu konuda İbn Salâh ile keskin bir ayrımın olduğu görülmektedir. Ona göre cerh ve ta'dil hususunda bu işlemi gerçekleştirenlerin sayısı şahitlikler meselesinin aksine gerekli değilse de aynı durum İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf (öl. 182/798) için şahitliklerde olduğu gibi bir kabul edilmiştir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar meselenin anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır.⁴⁵

Cerh ve ta'dil meselesi ile ilgili Moğultay b. Kılıç'ın, mezhep taassubiyetini açıkça ortaya koyduğu bir mesele de bulunmaktadır. Burada İbn Salâh şunları söylemektedir:

Eğer "Bana sika birisi rivayet etti" diyen kimse âlim ise bazı muhakkiklerin görüşüne göre onun râvi hakkındaki bu sözü onunla aynı kanaati paylaşanlar için yeterlidir.⁴⁶

42 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 148.

43 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 153.

44 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 153.

45 İbnü's-Sübkî, "Cerh ve Ta'dil İlminde Temel Kural", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, çev. İbrahim Tozlu 16/2 (2016): 221-245; Bayram Kanarya, "Cerh-Ta'dil Bağlamında İmam Şâfiî'ye Yöneltilen İthamlar", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (2017): 227-244.

46 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 154.

İbn Salâh, bir kişinin sika olarak kabul edilmesini hiçbir soruşturmaya gerek duymadan tek bir alimin sözüne bağlamaktadır. Bu sözleri Moğultay b. Kılıç şu ifadeleriyle eleştirmektedir:

Sanki İbn Salâh bununla Şâfiî'nin İbrahim b. Yahya ve diğerleri hakkındaki: "Bana sika birisi haber verdi" sözünü kastetmektedir. Bundan dolayıdır ki onunla aynı kanaati paylaşan hatta onu taklit eden sözünü söylemiştir. Bu doğru değildir. Çünkü Şâfiî'ni biriyile ilgili bir söz söylediğinde ve o sözünde herhangi bir rivayete ve asla yer vermediğinde onun bu sözü, bazı sebepler taklit eden için görünür olduğunda nasıl yeterli olur. Hemen hemen takip edilen her mezhebin ashabının sözü böyledir. Onlar için taklit ettikleri kişinin sözünün mesnedini sorgulamak gerekli değildir.⁴⁷

Görüldüğü üzere burada açıkça bir taassup inkarı söz konusudur. Moğultay b. Kılıç sadece İbn Salâh özelinde değil onun gibi mezhep imamının görüşünü sorgulamadan onun kaynağını araştırmadan ona tabi olan herkes için bu sözleri söylemektedir.

Rivayetle Şehadetin Farklı Olup Olmadığı Meselesi

Moğultay b. Kılıç'ın İbn Salâh'ın kendi mezhebine muhalif sözler söylemesine dikkat çektiği bir diğer husus ise hadis rivayeti ile mahkemede şahitliğin farklı görülmesidir. Buna göre İbn Salâh, Sayrafi'ye (öl. 359/969-70) atıfta bulunarak onun hadis rivayeti ile mahkeme şahitliğinin farklı olduğu noktalardan birinin bu olduğunu ifade ettiğini söylemektedir. Moğultay b. Kılıç, İbn Salâh'ın bu ifadelerine onun mezhebine mensup olan bir Şâfiî âlimi Muhyiddin en-Nevevî'nin şu sözü ile cevap vermektedir:

Bu bizim de başka mezheplerin de kaidesine tamamen aykırıdır. Rivayet ile şahadet arasında bir fark yoktur.⁴⁸

Moğultay b. Kılıç bu alıntıyı yaptıktan sonra Şâfiî mezhebinin meseleye yaklaşımını da şu sözlerle ifade etmektedir:

Şâfiî mezhebi fık, düşmanlık ve üstünlük gibi sebeplerden ötürü mahkemedeki şahitliği reddettiğinde bu sebeplerin kaybolması yani ilgili kişinin tevbe etmesi sonucunda bir daha asla onun şahadetini kabul etmemiştir. Hanefî mezhebinde de iffetli bir kadına iftira atan kişi tevbe etse de onun şahitliği asla kabul edilmez. Biz de böyle düşünmekteyiz. Şüphesiz ki hadis rivayeti de yargılama gibidir. Bir kimse zayıf bir râvi ise ya da Allah Resûlü hakkında yalan rivayet etmek sebebiyle cerh edilse bundan sonra asla adil ve kuvvetli bir duruma gelemesin. Tevbe edip durumunu düzeltse de rivayeti kabul edilmez.⁴⁹

47 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 154.

48 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 161.

49 İbn Kılıç, *İslâhu Kitâbi İbn Salâh*, 161-162.

Görüldüğü üzere Moğultay b. Kılıç, bu meselede hem İbn Salâh'ın kendi mezhebine muhalif davrandığını ortaya koymuş hem de kendi mensubu olduğu Hanefî mezhebinin görüşünü dile getirmiştir. Şahitlik meselesi İslam hukukunun önemli bir meselesi olup şahitliğin hükümleri ve şartları hakkında detaylı çalışmalar yapılmıştır.⁵⁰

Hadis Tahammül Lafızları Arasında Fark Olup Olmaması Meselesi

Moğultay b. Kılıç'ın hadis tahammül lafızları arasında fark olup olmadığı meselesini tartışmaya açması İbn Salâh'ın şu sözüne dayanmaktadır:

Haddesenâ ve Ahberanâ lafızları arasında ihtilaf vardır.⁵¹

İbn Kılıç bu sözü aktardıktan sonra şunları söylemektedir:

Tahâvî'nin *Haddesenâ ve Ahberanâ* isimli kitabından bize aktarıldığına göre o şöyle demiştir: "İlim ehli talebenin hadisi hocasına okuması onun da bu okunanları onaylaması durumunda haddesenâ mı yoksa ahberanâ mı denileceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup: 'Her ikisi arasında bir fark yok' demiştir. Bunu söyleyenler arasında Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ebû Yusuf ve Muhammed de vardır. Bir grupta: 'Bu durumda ahberanâ söylenir haddesenâ denmesi caiz değildir. Kendisinden hadisi tahdis ettiği lafızla işitmesi müstesna.' demişlerdir. Tahâvî ise: 'Bu konuya baktığımızda haddesenâ ile ahberanâ arasında ne Allah'ın kitabında ne Resûlullah'ın sünnetinde bir fark bulamadık' demiştir. İbn Fâris ise *Me'hazu'l-İlm* isimli kitabında şöyle demiştir: 'Alimlerimizin pek çoğu haddesenâ ile ahberanâ arasında bir fark görmemektedir. Diğer bir grup ise haddesenâ, lafzen hocanın söylediğini işitmeye, ahberanâ ise talebenin hocaya okuduğunu işitmesine delalet ettiğini düşünmektedir. Bizce bu meseleler derin meselelerdir. Bunların hepsi birdir. Ebû Hanife, Mâlik, Hasan b. Umâre, İbn Cüreyc ve diğerleri şöyle demektedirler: "Senin hadisi hocaya okuman onun sana okumasından daha faziletlidir."⁵²

Yukarıdaki ifadelerle bakıldığında her iki lafız arasında bir farkın olmadığı ancak başta İmam Ebû Hanife olmak üzere ekser ulemanın fazilet açısından birbirleri arasında fark gördükleri belli olmaktadır. Moğultay b. Kılıç'ın ise İbn Salâh'ın konuyla ilgili sözünü değerlendirirken Tahâvî gibi Hanefî bir alimin sözlerine atıfta bulunması oldukça önemlidir. Hadis tahammül lafızları hadis ilminin tartışmalı bir meselesi olup yukarıda da nakledildiği üzere iki farklı görüşün ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ülkemizde bu lafızların mahiyeti, tanımı ve farkları hakkında tez düzeyinde önemli çalışmalar yapılmıştır.⁵³

50 Ömer Tozal, "İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik Meselesi (İbn Kayyim Örneği)", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2015): 147-184.

51 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 168.

52 İbn Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbn Salâh*, 168-169.

53 Ayrıca Bkz; Mehmet Nuri Şiraz, *Hadisin Tahammül ve Edâsında Semâ, Arz ve Kıraat Yolları* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2004); Neşet Bodur, *Tahammülül'-hadis ve Çeşitleri* (Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

Sonuç

Hicrî sekizinci yüzyıl hadis alimlerinden olan hadis usulü ve şerh alanında pek çok eser telif etmiş Türk asıllı Moğultay b. Kılıç'ın İbn Salâh'ın eserine yazdığı bu kitap, hadis tenkit geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ancak ne yazık ki ülkemizde pek gündem olmamış, değeri anlaşılamamıştır. Onun *Islâhu Kitâbi İbn Salâh* isimli bu çalışması hem İbn Salâh'ın *Mukaddimesi'*ne bir ilave hem de tenkit özelliği taşımaktadır. Bu eserin Moğultay b. Kılıç'ın *Mukaddime'*yi okutması esnasında oluşması ise eseri daha da önemli kılmaktadır. Bu makalede söz konusu çalışmaya mezhebi ihtilaf penceresinden bakılmaya çalışıldı. Elde edilen sonuçlar İbn Salâh'ın pek çok meselede mensubu olduğu Şâfiî mezhebini öne çıkardığını, Moğultay b. Kılıç'ın da yine aynı usulle karşılık verdiğini göstermektedir. Ancak şu bilinmelidir ki hiçbir eser müellifinin şahsi ve dini görüşlerinden bağımsız değildir. İbn Salâh'ın eserinde görülen bu mezhebi tutum pek çok eserde de kendisini göstermektedir. Burada önemli olan taassuptan uzak ve ilmi hakikatlere bağlı bir şekilde konum belirleyebilmektir. Moğultay b. Kılıç'ın bir nebze de olsa bunu başardığı görülmektedir çünkü o da pek çok meseleyle cevap verirken mensubu olduğu mezhebin görüşlerinden ayrılamamıştır. Sonuç olarak bu makalede mezhebi ihtilafların iki önemli hadis usulü eserindeki yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunu gerçekleştirebildiği oranda da başarılı sayılacaktır.

Kaynakça

- Arslan, Ali. "Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6, sy 5 (2017): 2459-74.
- Askalâni, İbn Hacer el-. Hadis Usulü. Çeviren Cündullah Avcı. İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- Bodur, Neşet. "Tahammülü'l-hadis ve Çeşitleri". Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 1993.
- Çetintaş, Recep. "Hanefi Mezhebinde Sahâbe Kavlinin Hüccet Değeri", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16, sy 32 (2017): 607-641.
- Ebü Amr Osman b. Abdurrahman İbn Salâh eş-Şehrezûri. Ulûmu'l-Hadis. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Gürler, Kadir. "Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakkî Bî'l-Kabûl", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11, sy 22 (2012): 5-28.
- İbn Kesîr. İhtisâru Ulûmi'l-Hadis. Çeviren Harun Çetin. Fecri Sadık, 2019.
- İbn Kılıç, Alâuddin Moğultay. Islâhu Kitâbi İbn Salâh. 1. bs. Kahire: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2007.
- İbnü's-Salâh Eş-Şehrezûri. Ulûmü'l-Hadis Metin ve Tercüme. Çeviren İbrahim Kutluay. 1. bs. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021.
- İbnü's-Sübki. "Cerh ve Ta'dil İlminde Temel Kural". Çeviren İbrahim Tozlu, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 16, sy 2 (2016): 221-245.
- Kanarya, Bayram. "Cerh-Ta'dil Bağlamında İmam Şâfi'î'ye Yöneltilen İthamlar", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16, sy 31 (2017): 227-244.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ en-. İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik Nevevî'nin Hadis Usulü. Çeviren Muhammed Enes Topgül ve Ömer Faruk Maden. 1. bs. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Özşenel, Mehmet. "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy 15 (2007): 55-68.
- Polat, Salahattin. "MÜRSEL". İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 32:52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şiraz, Mehmet Nuri. "Hadisin Tahammül ve Edâsında Semâ, Arz ve Kıraat Yolları". Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, 2004.
- Tozal, Ömer. "İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik Meselesi (İbn Kayyim Örneği)", İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6, sy 2 (2015): 147-184.
- Tozlu, İbrahim. *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011
- Tunç, Mazhar. "İbnu's-Salah eş-Şehrezûri'nin Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri". Editör Yakup Koçyiğit ve Aitmatam Kariiev, Orta Asya'dan Anadolu'ya İlmin Yolculuğu, Eylül 2021.
- Yanar, Nagihan. *İbnu's-Salah'ın Sahih Hadis İle İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler (İrâkî ve İbn Hacer Özelinde)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.